

ANADİLİ OLARAK TÜRKÇENİN ÖĞRETİMİNE TARİHSEL BİR BAKIŞ

BEŞİR GÖCÜŞ

Her ulusun kendi dilini yeni kuşaklarına öğretmesi, varlığını korumak, kültürünü yüceltmek yolunda önemli bir yer alır. Denebilir ki bu konudaki çabası, ulusun uygarlık ve ulusal bilinç derecesini gösterir. Bugün anadiline büyük bir sevgiyle sarılıp onu, kendi temelleri üzerinde geliştirerek çağdaş uygarlık dilleri düzeyine getirmeğe çalışsan ulusumuzun, geçmişte dilini öğretmek konusundaki anlayış ve etkinliklerine, bu yazı ile bir göz atıyoruz.

Anadili öğretimi, tarihimizde üç evre gösterir: 1. Medreselerin kurulduğundan Tazimat çağına kadar, 2. Tazimat ve Meşrutiyet çağı, 3. Cumhuriyet çağı.

MEDRESELERDE VE SIBYAN OKULLARINDA

Türklerin İslâmlıktan önceki uygarlıklarında eğitim, kurumlaşmış değildi, yaygındı; yeni kuşaklar, bilgiyi bir okulda değil, toplum içinde kazanırlardı. Anadili de böyle öğrenilirdi.

İslâm uygarlığı içindeki Türk toplumlarında eğitim kurumu, medrese (ders okutulan yer) oldu. İlk medrese, Selçuklu veziri Nizam'ül Mülk tarafından, 1065 tarihinde Bağdat'ta açılmıştı. Osmanlılarda da ilk medreseleri 1331 yılı, İznik'te Orhan Gazi kurdu. Amacı İslâm dinini ve bundan çıkan temel bilimleri öğretmek olan bu eğitim kurumu, bir Türk kuruluşu olduğu halde, Türkçeyi bir öğretim konusu olarak almamıştı. Yaşa ve önceki öğrenim durumuna bakılmadan öğrenci alınan bu kurumların ilk basamağı olan iptida-i hariç sınıflarında, yalnız sibyan okullarında okuma öğrenmemiş öğrencilere, Arap alfabesine göre okuma ve yazma öğretilirdi. Bu konuda, bundan başka bir öğretim etkinliği yoktu.

Medreseler öğretime, önceleri Arapça ile başlamışsa da, XV. yüzyıldan sonra, ders kitaplarının ve kaynak kitapların Türkçeye çevrilmesi ya da Türk-

çe yazılmasıyla, öğretim dili Türkçeye dönmüştü. Medreselerin bir makamca onanmış, sağlam bir programları yoktu; okutulan dersler gelenekle bir program niteliği kazanmıştı. “Lisanî ilimler” adı altında Arapça nahiv, lügat, beyan, edep (edebiyat) gösterilirdi. Sonraları programlara Farsça da girdi. 1909’da medrese programları ıslah edilip de “fünun-u hazıra” dersleri konurken, programlarda “Osmanlı sarfı, nahiv ve belâgat, yazı, imlâ ve kitabet” dersleri de yer aldı. 1923’te ise Ankara’da Şer’iye Vekâletinin medreseler için hazırladığı programa Türk edebiyatı bile konmuştu.

Medreselerde Türkçenin bir öğretim konusu olarak ele alınmamasının çeşitli nedenleri vardı: Türkçe, Türk halkı için öğrenim gerekmeden anlaşılabilir bir dildi. Bilim dili değildi. Arapça ise, önce Kur’an dili idi; Kur’an’ı anlamak için bu dili öğrenmek gerekti. Din ya da başka bilim konularında hemen bütün kitaplar Arapça yazılmıştı; hatta Türklerden yetişmiş bilginler bile eserlerini Arapça yazarlardı. Bu nedenlerle Arapça, medreselerde baş köşeyi aldı.

Şu da var ki, medreseler, Türk edebiyatına, dolayısıyla yardım eden kurumlardan biri oldu. Medreselerde Arapça, Farsça ve bu dillerin edebiyatları öğretilirdi. Bu iki edebiyat, medrese yoluyla Türk edebiyatı üzerinde pek büyük bir etki yaptı. Türkçe edebiyat, medresede bir ders konusu olmamakla birlikte, gerek öğretmenleri, gerek öğrencileri arasında yaygın bir merak ve etkinlikti. Divan edebiyatı, aslında bir yüksek sınıf edebiyatı idi; bu sınıf içinde de edebiyat merakını yaşatıp sürdürecektir bir kültür ve etkinlik yaşardı. Eski kültürümüzde hoca olsun, kadı olsun okumuş adam, manzum bir tarih, bir taşlama, övgü, muamma vb.’ni yazabilen kimse demektir. Şairlerimizin hemen hepsi, temel olarak medrese öğrenimi görmüş insanlardı.

Okuma-yazma sıbyan (sabi kelimesinin çoğulu: çocuklar) okullarında (halk arasındaki adı “mahalle mektebi”) öğretilirdi. Camilerin içindeki küçük hücrelerde ya da medreselere bağlı olarak, kız ve erkekler için, bazan yalnız kızlar için açılan sıbyan okullarına 4-7 yaşındaki çocuklar alınır. Öğretmenlerinin medrese bitirmiş olmalarına bakılmaz, Kur’an ve bazı din kitaplarını okuyabilmeleri yeter bulunurdu. Bu okulların da programları yoktu. II. Bayezit, kendi adına yaptırdığı camide açtığı sıbyan okulunun vakfiyesinde: “.... muallim ve halife talim-i Kelâm-ı Kadim ve Kur’an-ı azim ederler” diyor. Amaç, Kur’an okumayı, imanın temellerini ve ibadet şekillerini öğretmektir.

Sıbyan okullarında hemen okumaya geçilmez, çağın padişahı, büyükleri için dualar, ayrıca ilâhiler öğretilirdi. Sonra “Supara” (Farsça *sipare* :

Kur'an cüzü) denilen bir elifba (alfabe) kitabından okumaya başlanırdı. Öğretilen alfabe, Arap alfabesiydi; Türkçedeki p, ç, ğ seslerini gösteren پ, چ, گ harflerini kapsamazdı. Okumada bireşim (synthese) yöntemi uygulanırdı. (Bu yöntemde önce harfler öğretilir, sonra heceler yaptırılır, sonra da kelimeler, cümleler.) Harflerin öğretilmesinde bazı benzetmelere baş vurulur ve bunlar tekerleme şeklinde ezberletilirdi:

ب tekne gibi,
ت ona benzer.
ط tavşan kulaklı
ظ ona benzer
ع çomak gibi
ن çanak gibi...

Hem de harfler, okuyup yazma öğrenmede büyük kolaylığı olduğu halde, sesleriyle değil, isimleriyle öğretilirdi; me yerine *mim*, ne yerine *nun*, ka yerine *kaf* gibi. Harflerin hareketlerle (esre, üstün, ötre) okunmasına ancak 1846'da başlanmıştır.

Harfler alfabe sırasıyla, iyice ezberletildikten sonra hareketlerle okunuşuna geçilirdi: *Elif* üstün *e*, *be* esre *bi*, *te* ötre *tü*... gibi. Bundan sonra da heceler yapılırdı: *elif* üstün *e*, *nun* : *en*. *Kef* ötre *kü*, *be* : *küb*... gibi. Hecelelerin anlamsız oluşu, bu nedenle çocuklarda ilgi uyandırmayacağı ve güç öğrenme sonucu doğuracağı düşünülmezdi. Ayrıca, harften kelimeye ve cümleye giden bir öğretim yönteminin, bu yaşta her şeyi bütün olarak görüp kavrayan, elemanlara inemeyen çocuk psikolojisine aykırı düştüğü de bilinmezdi.

Sıbyan okullarında, "kayıt ve kabul zamanı" olmadığı ve her gelen çocuk okula alındığı için, hoca her çocuğa bireysel bir öğretim uygulardı; okumayı öğrenen çocuğa yazı göstermeye başlardı. Ama bu sözden, bütün öğrencilerin yazı öğrendikleri anlamı çıkarılmamasın. Müslüman bir toplumda amaç, ibadet için Kur'an okuyabilmek olduğundan dolayı, yazıya önem verilmezdi. O günkü toplum ortamında yazının pek gereksinilmediğini de hatırlatmamız yerinde olur. Aslında belli bir öğretim süresi de olmayan bu okullardan birçok öğrenciler, okumayı öğrendikten sonra ayrılırlardı. Eski toplumumuzda okuyup da yazamayan pek çok insan bulunmasının nedeni budur. Hangi öğrencinin yazıya başlayacak bir düzeye eriştiğini hoca kararlaştırırdı. Okuma gibi, yazma öğretmek için de harflerden başlatılırdı. Yazı öğretirken uygulanan bu bireşim yönteminin sakıncaları da bilinmezdi. Yazı için kullanılan en eski aracın taş tahta ile, bunun üzerinde iz bırakabilen, kül rengi bir kalem (ya da ince tebeşir) olduğunu sanıyoruz. Öğrenci bu tahta üzerine yazar yazar silerdi. Kâğıt, sıbyan okullarına çok sonra girmiştir. "Çif-

te aharlı (ak cilâh)” denen bu kâğıtlara öğrenci yazı yazdıktan sonra kâğıdı yıkar, kurutur, sonra mühre ile parlatarak tekrar kullanırdı.

Sıbyan okulları, memlekette en yaygın eğitim kurumlarıydı. Halkımızın pek büyük çoğunluğu eğitimi bunlardan alıyordu. Bu nedenle sıbyan okullarının düzeltilmesi için II. Mahmut zamanında bazı hareketler görüldü. Bizim konumuz yalnız anadili öğretimi tarihçesi olduğu için bu hareketleri anlatmayacağız. II. Mahmut zamanında¹, sıbyan okulları küçük, büyük diye ikiye ayrılmıştı. Küçüklerde yalnız Kur’an öğretilcekti. (“Sınıf-ı Sanî” adını alan büyükler için bakınız: Rüştiyeler)

1848’de hocalara gönderilen bir “talimat”ta, bu okullarda yazı öğretimine önem verilmesi istenmiş, okullara taş tahta ve divit gönderileceği de belirtilmişti. 1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesinin “Mekâtib-i Sıbyaniye” bölümünde, Türkçe programı için “Usul-ü cedide vechile elifba, yazı talimi” deniyordu. (bkz. s. 130).

Devletin, sıbyan okullarını bunlara benzer düzeltme hareketleri, daha çok İstanbul ve çevresinde etki gösterdi. Sıbyan okulları, 1924 tarihinde “Tevhid-i Tedrisat Kanunu” çıkarılıp da medreselerle birlikte kaldırılıncaya kadar, medrese etkisinde, hemen hemen yalnız Kur’an okumayı öğretmek amacıyla çalıştı.

* *

Bu evrede öğretime “ümmetçilik” ülküsü kılavuzluk ediyordu. Bu nedenle, İslâm dininin kaynağı olan Arapça, Türkçeyi gölgede bırakmıştı.

Türkçenin medrese ve sıbyan okullarında bir öğretim konusu olarak gereği gibi yer almayışı, dilimiz üzerinde olumsuz sonuçlar doğurmuştur: Türkçenin seslerini kapsayan bir alfabe öğretilmemiştir; kelimelerin yazımı (imlâsı) da gösterilmemiştir. Bu nedenle dilde imlâ birliği doğmamıştır. Dilin bir bilim konusu olarak ele alınmamasından dolayı kuralları saptanamamış, kelimeleri toplanıp anlamları incelikleriyle belirtilmemiştir. Bunun sonucu olarak Türkçe’nin zenginlikleri tanınmamıştır. Ayrıca, Türkçe, öğretim kurumlarında yer alan bir konu değeriyle işlenip geliştirilememiş, bilim dili olmak için gerekli nitelikleri kazanamamış, zenginleşmemiştir. Edebiyatta ise yazarların kişisel zevklerine, fantezilerine göre, yabancı kelimelerle dolu, süslü bir dil olmuştur; bir düşünce, duygu dili olamamıştır; A. Hamdi Tanpınar’ın dediği gibi: “Eski nesirde üslûp da teşekkül edememiştir²”. Sonraki kuşaklar Türk-

¹ Meclis-i Umur-u Nafia Layihası. 5 şubat 1839.

² A. Hamdi Tanpınar, XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi. I. cilt, s. 78. İst. 1956.

çeyi bu durumundan kurtarıp arılığına götürmek için çalışmak zorunda kalmışlardır. Bütün bu sonuçlardan daha kötüsü, aydınımızda anadili sevgisi doğmamıştır; onu yetersiz, fakir ve kaba bulmuştur.

TANZİMAT ÇAĞI VE SONRASI

II. Mahmut zamanında, toplumda birçok “ıslahat” yapılmış, yeni devlet örgütleri kurulmuştu. Yeni örgütlerin çalışması, merkezden emirler verilmesini gerektiriyordu. Bu da, devlet örgütünün daha çok merkezleşmesi sonucunu doğurdu. Devlet örgütünde, yazı yazmayı bilen yeni memurlara ve, konumuz bakımından daha önemlisi, yeni bir yazışma diline gereklik duyuldu.

Yeni memurun devlet yönetimi yazışmasında kullandığı dil, eski münşinin kendi zevki ve hayaline göre süslediği nesir olmayacaktı; kanun, emir, yönerge biçiminde bir düşünce anlatacak bir nesir olacaktı. A. Hamdi Tanpınar, yukarıda andığımız eserinde, II. Mahmut çağı için şöyle diyor: “Devletin, içinde bulunduğu siyasi güçlük, zaman zaman olsa bile hükümeti kamu oyunundan destek istemeye götürüyordu.... İslahat işinin bu desteğe ne kadar derinden muhtaç olduğunu anlayan hükümet sık sık beyannameler ve fermanlarla halka baş vuruyordu. Böylece ayıklanmış, kolay anlaşılır bir yazı tarzına gittikçe daha fazla ihtiyaç görülüyordu. Bu devirde Bab-ı Âli memuriyetlerinde yapılan terfilerde hemen daima sade, etraflı, açık bir ifade tarzı üstünlük olarak aranılıyordu.” (say. 78).

Daha sonraları, özellikle gazete ve dergilerin kullandığı dil, halka bir düşünce anlatmak, bir bilgi vermek amacıyla sadeleşmek zorunda kaldı. Dil artık, devlet yönetiminde daha genişleyen bir önem kazanmış, toplumda ise halka kendi sorunlarını bildirmek, ayrıca bilgi vermek görevini almıştı. Okullara da girmesi, çeşitli yönleri ve görevleriyle öğretilmesi çok tabii bir sonuçtu.

Tanzimat çağında Türkçe bu nedenlerle önem kazandı. Türkçenin öğrenilmesi gerektiği inancı doğdu.

Daha önceleri, sıbyan okulunu bitirenlerden memur olmak isteyenler, dairelere “şakirt” adıyla girerler, “halife” denen memurların yanında yetişirlerdi. Yukarıda açıklanan nedenlerle bu yetişme yöntemi yetersiz görüldü. Daha I. Abdülhamit zamanında, Bahçekapı’da bir memur okulu açılmıştı (1781); programı kesin olarak bilinmemekle birlikte, buradaki öğrencilerin doğru yazı yazabilmek için Arapça, Farsça kavaitle, Türkçe inşa örnekleri

gördükleri sanılabilir. II. Mahmut zamanında ise, 11 şubat 1839 tarihli layiha ile “Mekteb-i Maarif-i Adliye” açıldı; amaç Bab-ı Âli ve Bab-ı Defteri’ye “vazifenin ehli” adam yetiştirmekti. Bu okul için ayrı bir program düzenlenmemişse de, emirnamede “sülüs, divanî, rik’a yazıları, fenn-i inşa, siyakat (malî işlemlerde kullanılan bir yazı şekli), kara cümle (matematikte dört işlem), sarf ve nahiv dersleri, Vehbi’nin Tuhfesi, Gülüstan tercümesi ve Mizan’ül-Edep gibi eserleri” okutacak öğretmenler tayini isteniyordu.

1849’da, Bezmialem Valide Sultan tarafından “Dar’ül Maarif” açıldı. Bu okul “Mekâtib-i rüşdiyelere mahsus ulûm ve fûnun ve marifet talim ve taallüm olunmak...” ve Darülfünuna öğrenci yetiştirilmek amacıyla açılmıştı. “İmlâ ve inşa tahsiline hasr-ı evkat ettirilmesi”, programının özelliklerindendi. Fermanda, dairelere yalnız bu okulla Mekteb-i Maarif-i Adliyeyi bitirmiş olanların alınması da belirtiliyordu. (Takvim-i Vekayi, 1849)

Yine devlet memuru yetiştirmek amacıyla 1862’de Mekteb-i Aklam (sonraki adı Mahrec-i Aklam) açıldı. Programında inşa, rik’a (eski harflerin el yazısı şekli), özellikle yer alıyordu. Okulun 1875 tarihli programında ise Türkçe imlâ ve inşa, 2. ve 3. sınıflarında Türkçe inşa okutuluyordu. (Bu okul 1876’ya kadar sürdü).

Ortaöğretim Kurumlarının Doğuşu : Rüştiyeler

Daha önce açıldığını belirttiğimiz memur okullarını orta dereceli okullar, üstelik orta dereceli meslek okulları saymamız gerekir; çünkü onlar sıbyan okullarına dayalı, üst derecede öğretim kurumları idi.

Rüştiyelerin ise eğitim tarihimizde önemli bir yeri vardır. 5 şubat 1839 tarihli Meclis-i Umur-u Nafia layihasında, fennin ilerlediği, ülkenin bu bilgilerden uzak kalamayacağı, bu nedenle “Harbiye, Bahriye, Hendese ve Tıp fenlerine mahsus” yeni okullar açıldığı, fakat “zikrolunan mekteplere alınan şâîrdanın malûmat-ı cüziyeleri yani yazı yazmağa ve doğrudan doğruya bir Türkî kitap okumağa kudretleri olmadığından, birden bire....” yeni okulların programlarıyla karşılaşınca öğrenmekte yetersiz kaldıkları belirtiliyordu. Bu nedenle sıbyan okulları iki dereceye ayrıldı. Birinci derecede Kur’an öğretilen, sınıf-ı sani de denenen ikinci derecede ise Türkçe inşa (kompozisyon), hat (yazı) ve ahlâkî, didaktik kitaplar (Vehbi tuhfesi, Nuhbe, Supha-i sıbyan, lûgat, Birgivi risalesi) okutulacaktı. Sarf ve nahiv de gösterilecekti; bu dersin dil öğretiminde olgunluğa varmak için temel olduğu düşünülüyordu. Bu inançla. Fuat Paşa ile Cevdet Paşaya “Kavaid-i Türkiye” adlı bir kitap yazdırıldı.

Bu sınıfların yeni bir gereksinme sonucu doğmuş, yeni bir okul olduğu belliydi; zaten II. Mahmut da bunlara “Rüştiye” demişti. Böylece memlekette orta dereceli öğrenim kurumları doğmuş oluyordu. 21 temmuz 1846 tarihli geçici Meclis-i Maarif kararı da okulları üçe ayırıyor, rüştiyeleri Darülfünun’a öğrenci hazırlayan kaynaklar olarak gösteriyordu.

Rüştiyelerin açılışı, memlekette yalnız ortaöğretim derecesinde bir okulun doğması bakımından değil, layık öğretimin doğması yönünden de önemlidir. Rüştiyeler dini amaçlarla değil, hayatın meydana çıkardığı gereklerle doğmuştur. 5 şubat 1839 tarihli lâyhada şu noktalar belirliyordu: “Ezcümle ilm-i heyet’in teshil-i seyr-ü sefaine medar olduğu... Emr-i ticaretin revaç ve kesreti... Ulum-u riyaziyenin, umur-u harbiye ve idare-i askeriyenin hüsn-ü intizamına sebep olduğu... Hayretidih-i hükema-yı eslâf olan vapur misillü bunca umur-u garibe ve nafianın görüldüğü... Ulüm-u mevcude-nin tevessüü ve intışarı... Yeniden fünun-u kesirenin zuhuru cihetiyle sanayi ve hırfetin imalâtında yüsr ve suhulet hasıl olduğu... Bilâkis cehl ve nadanî ile muttasıf oldukları halde halkın kâr ve kışpelerinde usret çekecekleri... Hubb-u vatan ne olduğunu bilemeyecekleri...” Demek ki Osmanlı toplumu, değişen uygarlığı görmüş, buna uyacak adam yetiştirmek gereğini anlayarak, medrese dışında okullar açmak gerektiğine karar vermişti. Rüştiyeler, medreseler dışında genel öğretim kurumları olarak bu niteliği taşıyan ilk ortaöğretim okullarıdır³. (Şunu da eklemek yerinde olur ki, yukarıya bazı sözleri alınan fermanda belirtilen nedenlerle yeni okullar açılması gerektiği daha XVIII. yüzyılda anlaşılmış, Hendesehane, Mühendishane, Tıphane-i Amire, Mekteb-i Harbiye açılmıştı. Bunlar medrese dışında, ilk layık okullardı.)

Yeni doğmuş olan orta dereceli okulda ana dili üzerinde bilgi ve hüner kazandırılması, bu okulların açılışındaki, yüksek okulların programlarını izleyebilmek, ticaret hayatı, resmî dairelerde yazışmalara hazırlama gibi gereklerle bağlanabilir.

Memleketimizde rüştiyelerden sonra idadiye, sultaniye gibi genel öğretim veren ortaöğretim kurumlarından başka, yine orta dereceli darülmual-

³ Batı memleketlerinde de layık okullar, toplumda duyulan yeni gereksinmelerle doğmuştur. Haçlı seferleri sırasında komutanlar askerlerin beden hünerleri öğrenecek bir yöntemle yetişmeleri gerektiğini anlamışlar, kendi çocukları için kilise dışında yeni okullar açtırmışlardır. Bu çağlarda ticaretin gelişmesi de meslek okullarını doğurmuştur. Rönesans ise yeni okulların programlarını layık konularla beslemiştir.

limin, sanat ve meslek okulları açılmıştır. Memleketimizde anadili öğretimi her zaman ilkokullarla orta dereceli okullarda verilmeye çalışılmış, Darülfünunun edebiyat şubesinden başka yüksek dereceli okullara sığramamıştır⁴. (Batı memleketlerinde böyle değildir; anadili öğretimi yüksek okullarda bir ölçüde sürüp gider. Bizdeki bu durumu anadilimizin öğrenilip benimsenmesi yönünden bir eksik saymak gerektir.) Bundan dolayı Tanzimat çağındaki anadili öğretimini ilk ve orta dereceli okullarda, ayrı başlıklar altında inceleyeceğiz.

İlkokullarda

Tanzimat çağına bile gerek ilk, gerekse orta dereceli okulların belli birer programları yoktu. Ne okutulacağı, okulların açılış fermanlarında genel olarak belirtilirdi. Ancak 1869 tarihli Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ileler ki programların saptanmasına başlandı.

Bu nizamnamede, ilkokullarda anadili programı olarak (Sıbyan okulları bölümünde de bildirdiğimiz gibi) “usul-ü cedide vechile elifba, yazı talimi” denilmektedir. “Ahlâka mütedair risail” maddesiyle de okuma dersi karşılanmak istenmiş olabilir; çünkü bu çağlarda okuma dersinden bilgi ya da ahlaki bir fayda çıkmasını beklemek genel bir kanıdır.

Programın “usul-ü cedide vechile elifba” maddesi üzerinde durmak gerekir. Batı memleketleriyle kültür yönünden ilgimiz, eğitimde bize yeni görüşler kazandırmışsa da, eğitimin en güç etkinliklerinden biri olan ilkokuma-yazma öğretimi konusunda Batı’dan henüz bir şey almış değildik. Batı’da ilkokuma öğretimine, harf yerine kelimeden başlamak gibi çözümleme yöntemine giden hareketler görülüyordu (Jacoto [1770–1804], kelimelerden harflere gitmek); fakat bunlar henüz bize girmemişti. Bizdeki hareket, o güne kadar Arap alfabesine göre yapılan öğretimden ayrılarak Türkçeye göre bir ilkokuma kitabı yazılmasıydı; bu alfabeyi 1857’de Dr. Rüştü yazmıştı. “Usul-ü cedide” sözünden her halde bu kitabın getirdiği yöntem anlatılmak isteniyordu.

Nuhbet’ül-Eftal adını taşıyan bu kitap, alfabeye Türkçe’deki p, ç, j seslerinin harflerini alıyor, ð harfinin verdiği g, ğ, n sesleri için de işaretli harfler gösteriyordu. Böylece, 29 harflik Arap alfabesi, Türkçe’ye göre 35 harf oluyordu. Ayrıca, (vav) harfinin o, ö, u, ü okunduğu yerleri göstermek için Fuat

⁴ Eski Mülkiye, Harbiye gibi yüksek okullarda edebiyat dersleri okutulmasını bu yargının dışında tutuyoruz. Bugün de, bazı üniversite ve yüksek okullarda, gereksinme sonucu, anadili kursları açılmaktadır.

ve Cevdet Paşaların yazdığı Kavaid-i Türkiye'deki işaretleri de almıştı. Alfabe-yi eski harflerin nesih, talik, divan ve rik'a (el yazısı) yazılılarıyla, 4 tablo halinde veriyordu. Ayrıca harflerin tek, kelime başında, ortasında ve sonunda olmak üzere 140 şeklini gösteriyordu. Harfleri, hareketler ve sesli harflerle okutma ve kelime okutma alıştırmaları yaptırıyordu.

Yazmayı okuma ile birlikte yürütüyordu. Kitaba, ahlâk dersi vermek amacını güden, La Fontaine hikâyeleri gibi okuma parçaları da konmuştu. Okuma öğretmek için harflerden başlamak, okuma parçalarında ahlâk dersi vermek amacıyla seviye üstü yazılar seçmek gibi yanlışları bulunsa bile bu kitabın, o çağa göre yeni olduğu bir gerçektir.

1874'te, Meclis-i Kebir-i Maarif üyelerinden Selim Sabit, "Rehnüma-yı Muallimin" başlıklı küçük bir kitap yazdı. Selim Sabit 1868'de, Hoca Tahsin'le birlikte Darülfünun'a hoca yetiştirilmek üzere Paris'e gönderilmişti. Osmanlı İmparatorluğunda okullara sıra, yazı tahtası, harita gibi yenilikleri sokan da bu eğitimciydi. Yazdığı Rehnüma-yı Muallimin hem bir program, hem de bir öğretim metodu kitabıydı; ilkokullarda okutulan derslerin konularını veriyor, öğretim yöntemlerini gösteriyordu. İlkokuma ve yazma işine önemli bir yer ayırmıştı. Bunda da önce harfler tanıtılıyor: "Evvêlâ isim ve telaffuzları yani elif, be, te... güzelce hufzettirilir...." deniyor, "Harekeler dahi... talim levhasında (yazı tahtası) gösterilerek isim ve sedalarıyla beraber, vaz'olunacak mahalleri... talim olunur." Sonra hareketlerin, harfler üzerinde onları nasıl okuttuğu öğretiliyor; daha sonra hecelemeğe geçiliyor; eskiden olduğu gibi harf ve hareketlerin isimlerini söyletmeğe yanlış bulunuyor, doğrudan doğruya sesleri söyletiliyor: "cim esre ci" değil, "ce, i, ci" dedirtmeğe sağlık veriliyordu. Selim Sabit, Arap alfabesine göre "ص، س، ث" harflerinininki gibi yakın seslerin çıkak (mahreç)larını da tanıtmak gerek diyordu. Çocuklara öğretilmeğe ilk kelimeleri heceleterek okutuyor ve bu kelimelerin çocuk yaşantısı içinde bulunanlardan seçilmesini gerekli buluyordu. Okuma ile yazmayı birlikte yürütüyor; fakat Nuhbet'ul-Eftal'de olduğu gibi, öğrenciyi daha birinci sınıfta dört türlü yazıyla karşılaştırmıyor; sülüs, talik, divan ve rik'a yazarlarının her birini üst sınıflardan birinde öğretiyordu.

Selim Sabit, bu kitapta savunduğu yönetime göre, Elifba-yı Osmanî isimli bir kitap da yazdı. Gerek yöntemi, gerekse kitabı çocuk psikolojisine daha uygundu; çocukları daha kolay bir okumaya götürüyordu.

Artık anadili öğretimi, okul programlarında önemli bir yer almaya başlamıştı. 1868 tarihinde, Galatasaray Sultanisinin 5 sınıftan oluşmuş ilk bölümünün her sınıfında, haftada 5 saat Türkçe okutuluyordu.

İlkokullar, Maarif-i Umumiye Nizamnamesinde (1869), dört yıl olarak saptanmışsa da, 1875'te daha üç yıl olarak görülmekte idi. Bununla birlikte anadili programlarında ilerlemeler vardı. Elifba, kıraat, imlâ, kitabet, hüsn-ü hat ve sarf-ı Osmanî (kavaid-i Osmanî) gibi başlıklar altında, çalışma alanları gösterilmeye başlandı; bu derslerin konuları (müfredat) belirtildi, amaçları ve öğretim yöntemi açıklandı. Ders dağıtım çizelgelerinde anadili oldukça önemli bir toplam gösteriyordu: I. sınıfta 19, II. sınıfta, 7, III. sınıfta 7 saat. Derslerde kullanılacak kitapların adları belirtiliyordu; "Risale-i Kıraat", "Risale-i İmlâ ve Vazife" gibi. Şu da var ki programlarda med ve cezm, hemze, و ve ت gibi Arapça kelimelere özgü konular da yer alıyordu. Bunların erken yaşlarda öğretilmesinin okumayı güçleştirdiği düşünülüyordu. Okuma dersinden didaktik bir fayda beklenmesi henüz sürüp gidiyordu; okuma öğretmek için ya ahlâk dersi ya da bilgi veren yazılar okutuluyordu. 1875 tarihli "İptidâî Mekteplerine Mahsus Müfredat programları"nın "Kıraat" programı altındaki açıklamada: "3. yıl vilâyet ve kasabalarda "Zıraat" kitabı, kıraat olarak okutulacaktır" denmektedir. Hüsn-ü hat dersi, basılı örneklerin önce noktalarla belirtilmiş şekilleri doldurulmak, sonra örneklerle bakarak yazmak yoluyla yapılıyordu. "... Matbu meşkın beyazları üzerine sırasıyla karalama ve meşk ettirilecektir" deniyordu.

Şunu da belirtmek gerekir ki, bütün bu yenilikler, yeni açılan ve adına "mekteb-i iptidâî" denen okullarda uygulanıyordu. Eski okullar ise "Mekteb-i sıbyan" ya da "usul-ü atika mektebi" olarak adlandırılıyor ve eski durumunda sürüp gidiyordu.

1891 (1309 hierî) yılından okul programları, zamanın görüş ve gereklerine göre yeniden değiştirildi. Anadili programında haftalık ders saatları artırıldı; I. sınıfta, "şifahi malûmat"⁵ ile birlikte 26, II. sınıfta yalnız anadili 10, III. sınıfta ise 12 saat oldu. Öğretmenlere uygulama yolları gösterildi. Tanzimat'ın ilânından 52 yıl sonra, anadili öğretiminin ilkokullarda hangi evrede bulunduğunu göstermek amacıyla bu programın kapsamını özetlemeyi faydalı bulduk:

Elifba: Harfin öğretilmesinden başlanıyor. Arap harflerinin önce ayrı, sonra bitişik şekilleri. Heceler. Kelimeler. Heceleri ayırma. İmlâ ve kıraate geçiş.

⁵ "Şifahi malûmat" adı altında çevredeki eşyalar, gece-gündüz, mevsimler, insan vücudu... üzerinde bilgiler verilirdi. Programda bu bilgilerden kazanılan kelimelerin ilkokuma derslerinde kullanılması gibi ileri bir tutum sağlık verilmiştir.

Kıraat: Kitaplar “malûmat-ı iptidaiyeye mahsus bir mecmua” diye tanımlanıyor; okunacak parçaların bilgi vermesi, “incilâ-yı efkâra hizmet edecek” yazılar olması isteniyor; başka derslerin konularıyla de ilgili olmalı, yazılar kolaydan güce gitmeli, öğrenciler, “tabir ve ifadeler öğretilerek müstefit edilmeli” deniyor.

Kıraat dersinde, yazıyı önce öğretmen ağır ağır ve yüksek sesle okuyacak, sonra iyi öğrencilere okutacaktı. Kelimelerin anlamı ve bunlarla ilgili “kavaid-i lisaniye” açıklanacak, anlamın açıklanmasında “aklı kuvvetlendirme, kalbi hassas kılma” amacı güdülecekti. Okunan yazıyı öğrenciler evde kopya edeceklerdi. (Bugün gereksiz görülen bu çalışma belki de imlâya faydalı olsun diye uygulanıyordu.)

İmlâ: Bu program ve daha sonraki programlar imlâyı ayrı çalışma konusu olarak göstermişler ve 4 saata kadar zaman ayırmışlardır. Bu tutumda, Arap harfleriyle Türkçe yazmanın güçlüğü çok etkili olmuştur.

Öğrenciler harfleri okuyup yazmayı öğrendikten sonra dikte yoluyla imlâ dersine başlanacaktı. Biri yazı tahtasına kaldırılmış olarak, bütün öğrenciler birlikte yazacaklar, kelimenin yazımını bilmeyen öğrenciler tahtadakine bakarak öğreneceklerdi. Dikte bitince öğretmen bir ödevi alıp düzelterek; tekrar tahtaya yazdıracak, öbür öğrenciler de kendi ödevlerini buna göre düzelterek ve sonra bir deftere geçireceklerdi.

Kavaid-i lisan-ı Osmanî: İlkokulun üçüncü sınıfında, haftada iki saat olarak gösteriliyordu. Özel isimlerden edatlara kadar bütün konular özetleniyordu. O zamanki eğitim anlayışının, “kavait” öğretimi ile dilde olgunluğa erişileceği konusunda yanlış ve yetersiz bir inancı vardı. Onun için, kavait dersine çok erken yaşlardan başlanıyordu. Hüsn-ü hat dersinde ise, örnek bir yazının “meşk” ya da “karalama” denen mihanikî tekrarı olan yöntem sürüp gidiyordu.

Bu yılların programlarında dikkat çeken bir yön, “ezber ve inşat” çalışmalarına yer verilmemiş olmasıdır. Gerçi Nuhbet’ul-Etfal bazı beyitler almıştı; belki öğretmenler, öğrencilerine bazı manzumeler de ezberletiyorlardı. Fakat programda inşat çalışmaları yoktu. Bu, edebiyatımızda henüz çocuk şiirlerinin yeteri kadar yazılmamış olmasına bağlanabilir. Bizde çocuk edebiyatı ürünleri özellikle Satî Elhusri’nin, şairleri, yazarları bu konuda eser vermeğe çağırmasıyla belirmiştir. Böylece “Ezber ve inşat” ancak 1913 tarihli ilkokul programlarına girmiştir.

Bundan sonra, ilkokulların anadili öğretiminde en hareketli konu, ilkökuma öğretimi olarak görülür. 1909 yılında Satî Elhusri, yine harflerin öğ-

retilmesinden başlayarak yeni yollar gösterir. Bunlar, harfleri alfabe sırasına göre değil, çok kullanılışına göre tanıtmak, öğrenilen harflerle hemen kelime yapmak, öğretirken yazdırmak ve harfleri isimleriyle değil, sesleriyle öğretmek diye özetlenebilir.

1911 yılı Mehmet Şerif, Rehber-i Tedris isimli bir kitap yazdı. Bu kitapta ilkokuma öğreteceğimiz çocukları önce konuşturmak; bu konuşma sırasında çocukların en çok ilgilendikleri bir cümle seçmek; bundan da bir kelime alıp harflere ayırarak öğretmek öğütleniyordu. Bu da bireşimsel bir öğretim yöntemi idi.

1918 yılı Nüzhet Sabit, “Kelime Usulü ile Elifba” adlı kitabını çıkardı. Bu kitapla memleketimizde çözümsel (analytique) yönetime girilmiş oluyordu. Çocuk psikolojisinin bilimsel verilerine uygun olan bu yöntemin öğretim hayatımıza girişi önemli bir evre sayılabilir. Bu yöntemin son evresi olan “ilkokuma öğretimine cümle ile başlamak” üzerinde “Cumhuriyet Çağı” başlığı altında bilgi verilecektir.

İlkokullar 1913 tarihli “İlk Tedrisat Kanun-u Muvakkati” ile genellikle altı (Sultanilere bağlı olanlar beş) yıla çıkarıldı. Programlar, Fransız okulları örnek alınarak bilgi ve uygulama dersleriyle genişletildi. Anadili programı da yeniden yapıldı. İlkokuma, “Elifba ve Ecza-yı Şerife [Kur’an’ın cüzleri]” başlığı altında Kur’an dersleriyle birlikte, birinci ve ikinci sınıfta öğretiliyordu. Kıraat dersleri, ezber ve inşaat, tarihi temsiller çalışmalarını da kapsıyordu. Yazma çalışmaları “tahrir” adı altında 2-4. sınıflarda birer, 5-6. sınıflarda ikişer saat olarak yer alıyordu; yazı derslerinde yalnız sülüs ve rik’a gösterilecekti. İmlâya ayrı saat konmuştu. Sarf ve nahiv 2-6. sınıflarda okutulacaktı; bu dersin Arapça, Farsça kurallarını da kapsayan çok yüklü bir programı vardı.

İlkokullarda bu program ve yöntemler cumhuriyet çağına kadar sürdü.

Orta Dereceli Okullar

Ortaöğretim kurumlarının II. Mahmut gününde doğduğu, bunların ya memur okulları ya da rüştiye gibi hem genel öğretim veren, hem de meslek okullarına öğrenci yetiştiren okullar olduğu daha önce açıklanmıştı. Anadili programlarının da iyi anlama ve doğru yazma gibi görevsel (fonctionnelle) bir amaç taşıdığı belirtilmişti. O zamanın basılı programları elde bulunmadığı için bu konuda daha geniş bir bilgimiz yoktur.

1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi, öğretim kurumlarını hem derecelendirmiş hem de programlarını saptamıştır. Bu nizamnameye göre, öğrenim

süresi dört yıl olan (programlar 3 yıl gösteriyor) erkek rüştiyelerinde anadili “Lisan-ı Osmanî kavaidi, İmlâ ve inşa” idi. Kız rüştiyelerinde ise ayrıca mütehabat-ı edebiye dersi vardı⁶.

1873'te rüştiye programlarını, “I. sınıfta kıraat-i Türkiye, imlâ, sülüs, rik'a, II, III. sınıflarda lisan-ı Türki (kavait), imlâ, IV. sınıfta da ayrıca inşa” olarak görüyoruz. Bu durum 1892'ye kadar sürdü.

Maarif-i Umumiye Nizamnamesi “idadiye” adını taşıyan, rüşdiye üzerine üç yıllık bir ortaöğretim kurumunun daha kurulmasını kararlaştırmıştı; şu var ki ilk idadiye ancak 1873'te açılabilirdi. Nizamname, idadiyede anadili programı olarak “Mükemmel Türkçe kitabet ve inşa” derslerini göstermişti. Bunun hangi ayrıntılarla uygulandığını, elimizde ders cetvelleri ve programlar bulunmadığı için kesinlikle belirtmedik.

Bütün programların yeniden ele alınıp günün görüş ve gereklerine aydurlduğu 1890-92 yıllarında rüştiye ve idadiyelerde anadili programları birkaç kere değiştirildi ve geliştirildi. Rüştiyelerde anadili çalışmaları, ilkokullardaki gibi kıraat, imlâ, kitabet, kavaid-i Osmanî, hüsnü-hat olarak çeşitli yönleriyle gösterildi. Bunlar, haftalık ders programında toplam olarak I. sınıfta 8, II. sınıfta 6, III. sınıfta 6 saat tutuyordu.

İdadiyelere ise bunlara ek olarak, edebiyat ve ahlâk dersi kondu. (Edebiyat dersi 1310 (1892) tarihli programda “edebiyat ve kitabet-i resmiye” olarak, kitabet dersiyle birleştirilmiştir⁷.) Bu ders, son iki sınıfta, ikişer saat okutuluyordu.

Okuma dersi için “tehzib-i ahlâk ve nafi malumatı, müfit ve münasip hikâyatı havi bir kitap, yüzünden okutulacak” deniyordu. Okumada amaç bilgi almaktı. Anlama, inceleme çalışmaları henüz ayrıntılı bir yöntem kazanmamıştı. İmlâ dersi bazı programlarda lügat dersiyle birleştirilmişti. Anlaşıldığına göre, ezberletirilmesi öngütlenen “lügat”lerin yazılması da, imlâ dersi ile denetlenecekti.

Son iki sınıfta okutulacak olan kitabet dersinde ise, kelimelerin anlam ve kullanılışından başlanıyordu. Sorulara önce sözlü, sonra yazılı cevaplar verdirmek; tarif, tasvir, karşılaştırma yaptırmak; dinlenmiş, yaşanmış bir olayı hikâye ettirmek; mektup, tutanak, önerge, dilekçe gibi yazı çeşitlerini tanıtır yazdırmak; bunlar içinde “istilâhat-ı resmiye, tehatup ve elkab-ı res-

⁶ Okuma amacını gerçekleştirecek olan bu dersin erkeklere niçin konmadığı anlaşılmadı.

⁷ Mahmut Cevat, *Maarif-i Umumiye Nezareti Tarihçe-i Teşkilât ve İcrası*, 1338. İst.

miye”nin öğrenilip kullanılmasına da yer veriliyordu... “Nesre tahvil” gibi faydasız çalışmalar olsa bile, bu program oldukça tam ve faydalı bir etkinlik sınırı çizmişti.

İdadiyelerde kitabet dersinin edebiyat ile birleştirilmiş olduğu programlarda (1892 programı), daha çok resmî yazılar gösteriliyordu: “Tezkere, tahrirat, derkenar, mazbata, lâyiha, tebrikname, resmî nutuk....” Bu yazılarda “ciddiyet, munakkahiyet, vuzuh” olması isteniyordu. Bu türler için öğrencilere örnekler gösterilir, bunlara göre yazmaları istenirdi.

Yazılar dershanede yazdırılacak, öğretmen bunları toplayıp evinde düzeltenecekti. Öğrenciler iki defter tutacaklardı: Bunlardan birine örnekleri, birine de kendilerinin düzeltilmiş ödevlerini yazacaklardı.

Kavait programı çok genişti; idadiyelerin son sınıflarında bütün kavait konularının “bertafsil tekrarı” isteniyordu. Yöntem olarak, bilgilerin “amelî” olması, “tarif ezberletilmesinden sarf-ı nazar edilip kavaidin misallerle tefhim ve izahı...” gibi ileri bir yol ögütleniyordu.

Hüsn-ü hat, rüştiye ve idadiyelerin ilk iki sınıfında görülüyordu. Programda “yalnız rik’a (el yazısı)” deniyordu; daha önceki programlardaki, kitap yazısına benzeyen ve ancak süs için kullanılan “sülüs” yazısı kaldırılmıştı.

Edebiyat dersi programında: “üslûp, sanayi-i lâfziye, şaneviye, hissiye, hayaliye, fikriye...” deniyordu. Bu konuların okutulmasında daha çok talem-i Edebiyat (Recaizade Ekram, 1882) ile Istılahat-ı Edebiye (Muallim Naci, 1889) kitaplarına dayanılıyordu. Edebiyat derslerinde Avrupa edebiyatı etkisi altında gelişmiş olan edebiyatın ürünleri de yer alıyordu. Fakat incelenen örneklerde Divan edebiyatı da henüz etkisini sürdürüyordu.

1896 yılı, Maarif Nezaretine, anadili üzerinde bir kurulca hazırlanmış bir rapor verilmişti. Bunda, Türkçenin ayrı bir dil olduğu, kendine özgü kuralları bulunduğu, Türkçe kavait dersinin Arapça-Farsça kavaitle doldurularak öğrencilerin zihnini karıştırmamak gerektiği açıklanıyor ve öneriliyordu. Bu rapor, Türkçeye saygı ve onun kurallarını ayrıca öğretmek gerektiğinin belirtilmiş olması yönünden, öğretim tarihinde önemle anılmalıdır.

Orta dereceli okulların anadili programlarında II. Meşrutiyetten sonra 1910 yılına kadar önemli bir değişiklik olmadı. Fakat Türkçülük akımı, bir yandan da dile geçmiş, edebiyatta ürünlerini vermeğe başlamıştı. Gerçi Türkçülük akımları okullardaki anadili öğretiminde Türkçecilik konusuna uzanmamıştı, ama yazarların birçokları öğretmen oldukları için yeni ürünlerin okullara ve okul kitaplarına girmesi gecikmedi. 1912 tarihli Sultaniye prog-

ramlarında da: “Dil ve edebiyat değişmelerine dikkat edilmesi...” ve bu konuda öğrencilere bilgi verilmesi ögütlenmişti. Bu da okul programlarının, toplum içindeki akımlardan etkilenmekte olduğunu gösteriyor. Yine bu yıllarda çoğu Türkçülük ülküsünü benimsemiş olan öğretmenlerce okullarda anadili sevgisi ve saygısı yaratıldı. Hele sonraları memleketin düştüğü yıkıntı yıllarında, millet, vatan sevgisi anlatması yönünden edebiyat, okullarda büyük ilgi kazandı.

1911 tarihli idadiye programları bazı yenilikler getiriyordu: I. sınıf bölümünde, “ezber ve inşat” dersi için, Tanzimattan beri doğan yeni edebiyattan seçilmiş parçaların ezberletilmesi, bunlarda uygulanmış olan edebî sanatların açıklanması isteniyordu. Bu da yeni edebiyatın okullara girdiğine ayrı bir belgedir. III. ve IV. sınıflara da edebiyat tarihi konmuştu⁸. Edebiyat tarihi bilgisine dayanak olmak üzere Divan şairlerinden metinler seçilmesi, Batı edebiyatının da tanıtılması programda yer almıştı. Tanzimatın başından beri Batı’dan yapılmış olan çeviriler, bu edebiyatın okullarda okutulmasına yardımcı olabiliyordu. 1923’te Ankara hükümeti Maarif Vekâletinin okul programları üzerine açtığı soruşturmaya (anket) Mehmet Emin Erişirgil’le İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu’nun verdikleri cevapta: “Eski idadilerde edebiyat dersi nazariyat-ı edebiyeye münhasır ve pek muhtasardı...” sözüne rastlanıyorsa da, görüldüğü gibi, 1911 tarihli idadiye programı, bu sözün gerçeğe uymadığını göstermektedir. Bu programın başka bir yeniliği ise öğrencileri Batı edebiyatı ile ilgilendirmektir. 1911 tarihli ortaöğretim okulları programlarında rüştiyelerin birinci sınıflarına da “ezber ve inşat” çalışmaları konmuştu.

Programda kavait dersi için “Cahit Beyin kitabı”, kuraat için “Ata Beyin İktitaf’ı”, edebiyat tarihi için de “Süleyman Fehmi Beyin kitabı” okunacak deniyordu. Bu programa gelinceye kadar, faydalanılacak ders kitaplarının genel nitelikleri belirtiliyordu; yazarı açıklanarak ders kitabı sağlık verilmesine ilk olarak rastlanmaktadır.

⁸ Sayın Ağâh Sırrı Levend’in incelenmelerine göre, iddadiyelere edebiyat tarihi dersi, 1909 – 10 ders yılı başında konmuş olmalıdır; çünkü Şahabettin Süleyman’ın idadiyeler için yazdığı “Tarih-i Edebiyat-ı Osmaniye” adlı kitabın üzerinde 1328 (1912), sonunda ise, yazılıp bitirildiği tarihi gösteren 14 eylül 1326 (1910) tarihi bulunuyor. Kitabın bu tarihte bitmiş olması için, hiç olmazsa bir yıl önce yazılmaya başlaması gerektir. Bu da, programın, kitap tarihinden bir yıl önce, 1909’da değiştiğini gösterir. Sayın Levend’e göre edebiyat tarihi dersleri, Darülfünuna da aynı tarihte konmuştur.

Daha önceleri “inşa”, ya da kitabet denilen kompozisyon dersi, bu programda “tahrir” diye adlandırılmıştır. (İlkokullarda da aynı değişiklik oldu.)

1910 yılı, Emrullah Ef.’nin nazırlığı sırasında ortaöğretimde yeni bir kurum doğdu: Sultaniyeler. Bu okulların açılması, Maarif-i Umumiye Nizamnamesiyle daha 1869 yılında düşünülmüşse de gerçekleşmemişti. Sultaniyeler, dört yıllık idadiyeler üzerine üç yıl olarak, fen-edebiyat diye iki kol durumunda açılıyordu. İlk iki sınıflarında “Lisan-i Osmanî” adı altında toplanan anadili dersleri, fen ve edebiyat kollarında eşit olarak 4’er ve 3’er saatli. Son sınıfın fen kolunda 3, edebiyat kolunda ise 5 saattti.

Sultaniyelerde Türkçe ve edebiyat programının idadiyelere göre biraz değiştiğini, ilerlediğini görüyoruz. Türkçe’nin “ilm-i edeb-i Türkî kavaidi”ne göre öğretilmesi isteniyordu; bu ders gerçekte “Türkçe sarf ve nahiv” idi, fakat edebiyat Türkçesi de kastolunuyordu. Edebiyat derslerinin amaçları şöyle saptanmıştı: “Edebiyat, zihni tenvirinden başka kalbi tehzip, ahlâkı tahsin, insani, dinî ve vatanî hislerin itilâsına yardım edecek surette okunacak... Tahlil-i kelâmî, iştikakî, mantûkiye dikkat olunacak, belâgat tedris olunacak...” Okul programlarına ilk olarak “estetik” bilgisi konmuş, gençlerin kuramsal güzellik konularıyla ilgilenmesine bir adım atılmıştı. Sultaniyelerin 1911 tarihli edebiyat programında, özet olarak, I. sınıfta: “Üslûp, edebî yazılar, eserler, yazarlarının edebî meslekleri... Bu konularda ödevler...”; II. sınıfta: “edebiyatın tarifi, taksimi. Üslûbun unsurları: elfaz ve mana. Elfaza ait fesahat, manaya ait belâgat kaideleri, Edebî sanatlar...”; III. sınıfta: “Şiirin tarifi, şiir sanatına dair bilgiler, edebî meslekler, Osmanlı edebiyatı tarihi (kısaca) ve tatbikatı...” denmişti.

Sultaniyelerin edebiyat tarihi dersi, 1922’de son İstanbul hükümetinin Maarif Nezaretince daha genişletilmiş, X. ve XI. sınıflarda ikişer saat okutulması istenerek, özetle şu duruma sokulmuştu: X. sınıfta: “Türk dilinin menşeinden başlanacak. Divan edebiyatı. Tasavvuf. XVIII. yüzyılın sonuna kadar...” Okuma dersinde de bunlarla ilgili metinlerin incelenmesi isteniyordu. XI. sınıfta ise: “XVIII. yüzyıldan sonraki Divan edebiyatı. Tanzimat çağı ve Batı etkileri...” okunacaktı; incelenecek yazarların tarih sırasıyla adları da bildirilmiş, son ad olarak “İsmail Safa” verilmişti.

Orta dereceli okulların programlarına, başlangıçları da kapsayan bir edebiyat tarihi dersinin konulmasında, milliyetçilik akımları etkisiyle Türk tarih ve edebiyatı üzerinde yapılmış incelemeler sonucu bilgi toplanmış olmasının etkisi vardı.

* * *

Tanzimat ve Meşrutiyet çağı eğitimini Osmanlılık ülküsü etkilerdi. Bu eğitim siyaseti, Osmanlı toplumunu meydana getiren Rum, Ermeni, Arap gibi toplulukların resmî okullarda fen derslerini, din bilgilerini kendi dilleriyle öğrenmelerini, ayrıca kendi dillerini de okumalarını ilke olarak benimsemişti. Bunu 1869 tarihli Maarif-i Umumiye Nizamnamesinde açıkça görüyoruz. İmparatorluğun çeşitli elemanlarını bir okulda toplayarak Osmanlı kültürü vermek amacıyla de olsa, bu durum Türkçeye bir saygısızlıktı.

Tanzimattan beri anadili program ve öğretiminin başlıca eksiği serbest okumaya yer vermemesi idi. O çağlarda dilimizde çocuk edebiyatı, çeviri yoluyla olsun, henüz doğmamıştı. Gençleri de edebî eserlerle ilgilendirmek, o günkü siyasi anlayışa göre, serbest düşünceler edinmeleri bakımından tehlikeli bulunurdu; edebiyatın gençleri anadillerinde yetiştirmek, ulusal duygular aşlamak ve dolaylı yaşam (vicarious experience) yoluyla denemeler kazandırarak geliştirmekte büyük değeri olduğu anlaşılamamıştı.

Anadili derslerinde yazma (kompozisyon) çalışmaları az yer tutardı. Bazı programlarda da yoktu. İnşa ve kitabet adı altında yapılan bu çalışmalar belli örnekler içinde kalırdı. Serbest yazma ile çocukların ve gençlerin kendi duygu, düşünce ve denemelerini anlatma yeteneklerinin ve kişiliklerinin geliştirilmesi yolları aranmazdı.

Sarf ve nahve pek çok yer verilmişti. Dilin bir hüner olduğu; kuralla değil, çeşitli etkinlikler içinde yazarak, konuşarak, okuyarak öğrenileceği kavranılmamıştı. Hele yabancı kelimelerle ilgili kurallara, ilk sınıflardan başlanarak, önemli bir yer ayrılırdı.

Yazı öğretiminde, heves uyandırmaktan çok “meşk” ve “karalama” denen sıkıcı ve mihanikî tekrar yöntemleri uygulanırdı.

II. Meşrutiyet çağında, Türkçenin bilim yönünden yetersizliğini doldurmak amacıyla, Maarif Nezaretine bağlı olarak “İstilahat-ı İlmiye Encümeni” kuruldu. Encümen ne yazık ki terimleri Arapça köklerle ve kurallarla yaptı. Bunlar okullarda yıllarca okutulduktan sonra, Cumhuriyet çağında Türkçeleriyle değiştirilebildi.

Bu encümenle birlikte, yine Maarif Nezaretine bağlı olarak “Tetkikat-ı Lisaniye Heyeti” kurulmuştu. Kurul, okullarımızın sözlük ihtiyacını karşılamak ve imlâdaki karışıklığı gidermek konusunu ilk amaç olarak aldı; “sarf ve imlâ” ve “Lügat” diye iki kola ayrılarak çalışmaya başladı. Çalışması

hiç bir sonuç vermedi. 1927 tarihli ilkokul programında: “İmlâdaki ittirat-sızlık ve kaidesizlik, bilhassa ilmekteplerin tedrisatında pek büyük müşkülâtı mucip olmaktadır. Maarif Vekâletince imlânın kat’i şekli tespit olununcaya kadar, hiç olmazsa bir mektepte ders okutan bütün muallimlerin yeknesak bir imlâ kullanması lâzımdır” deniyor (Sayfa 27). Bu cümleler, eski karışıklığın sürdüğünü, Cumhuriyet çağında yayımlanmış olan “İmlâ Lügati”nin nasıl bir ihtiyaç karşıladığını gösterir.

CUMHURİYET ÇAĞINDA

Türkiye Cumhuriyeti, Türk halkına ve Türk kültürüne dayanıyordu. Osmanlı devleti gibi çeşitli etnik elemanları birleştirmek amacıyla değildi. Ulusal kültür içinde Türk dilinin çok önemli bir yeri olması bakımından Türkçe, Cumhuriyetten sonra çeşitli yönleriyle ele alınan başlıca konulardan biri oldu. Bu anlayış, Türkçenin öğretimine de etki yaptı.

Cumhuriyet hükümeti 1923 yılı Ankara’da bir “Heyet-i İlmiye” topladı. Bütün millî eğitim konularını ele almış olan bu kurulun göndeminde “Millî kamus ve sarf” ile “Millî lisan ve edebiyat” da vardı. Sultanilere de “lise” adını verdi. 1924’te toplanan ikinci “Heyeti ilmiye” nin kararlarıyla, ilkokullar 5 yıla indirildi. Liseler 3’er sınıflı iki “devre”den oluşuyordu. Birinci “devre”ye, “ortaokul” dendi. Ortaöğretim kurumları, liselerin 1948-1954 yılları arasında dört yıl olması bir yana bırakılırsa, bugüne kadar bu kuruluşla sürüp geldi.

İlkokullarda

Cumhuriyet yönetiminin, eğitimde başlıca amaçlarından biri, ilköğrenimi bütün ulusa yaymaktı. Bu nedenle okuma-yazma öğretimi, üzerinde önemle durulan konulardan biri oldu.

1924’te, İstanbul’da “Elifba kongresi” toplandı. Kongrede, 1918 yılı Nüzhet Sabit’in “Kelime Usulü ile Elifba” adlı kitapla ortaya attığı “kelimeden başlayan çözümleme” yöntemi, (özellikle Sadrettin Celâl ve İhsan Sungu tarafından) genişçe açıklanarak, uygulanmasının faydalı olduğu kararlaştırıldı. Bu yöntem 1924 tarihli ilkokul programınca da kabul edildi. Programda, okuma-yazma öğretilirken kelimeyi öğrenciyeye hecelettirmek

de yasak ediliyor, harflerin isimleriyle değil, sesleriyle öğretilmesi öğütleniyordu.

1926 ilkokul programı, anadili öğretiminin öbür alanlardaki çalışmaları gibi ilkokuma-yazmayı da ayrıntılı olarak açıklamıştı. “Tesmiye usulü” dediği, harfleri adlarıyla öğretmek yoluyla, “savtî usul” dediği kelimeleri hecelere, sonra seslere ayırarak varılan seslerin harflerini öğretmek yolunu kaldırıyordu. Önce kelimeyi okuyup yazdırma yöntemini öğütüyor, kelime-den harfe varmak, yani çözümlene yapma için “savtî usul” kullanılabilir diyordu.

İlkokuma öğretimi üzerinde aşağıda özetlenen dokuz maddelik bir talimat (yönerge) da vardı: Okuma-yazmayı haftanın her gününe dağıtmak, okuma ve yazmayı birlikte yürütmek, öğrenilenleri tekrar ettirmek, okunup yazılan kelimeleri söyletmek ve anlamı üzerinde durmak, değişebilir (müteharrik) harfler yapmak (çözümlene için), duvar levhaları yapmak, sınıf öğrenme hızına göre iki gruba ayırmak.... Programın önemli bir yönü de, yabancı kelimelerde rastlanan şedde, tenvin gibi olayların öğretilmesini, artık kaldırmış olmasıydı.

1926’da yapılan program, yukarıda açıklanan ilkokuma öğretimi konusundan başka, ana dili öğretiminin öbür yönlerinde de önem taşır. Anadili programının başına bu öğretimin genel amaçları konmuştu. Bunlar, bütün uygar toplumlarca kabul edilmiş amaçlara da paralel ve oldukça tam sayılabilir. Beş maddede toplanmış olan bu amaçlar, aşağıda özetlenmiştir: “1. Sözlü, yazılı ifadeleri anlamak. 2. Düşünce ve duygularını anlatabilmek. 3. Kelimelerin anlamlarını iyi bilmek, buna dayanarak doğru düşünmeye alışmak. 4. İyi ve güzel duygusu, edebî zevk kazanmak. 5. Anadolu ağız yerine orta millî Türkçeyi (İstanbul ağızını) öğrenmek.”

Program her çalışma alanı için ayrı ayrı erekler (hedefler) de saptamıştı:

Okuma çalışmalarının erekleri: 1. Okuduğunu anlayabilmek. 2. Anladığını ifade edebilmek. 3. Yeni kelimeler öğrenmek. 4. İyi okuyabilmek” idi. Yöntem olarak da şunlar sağlık veriliyordu: “1. Anamlı ve işlek okumaya alıştırmak. 2. Anlayarak okumaya alıştırmak. 3. Bütün kelimeleri öğrencilerce bilinen yazıların sürekli ve tam olarak okutulması; bilinmeyen kelimelerin, yazı bir kere tam olarak okunduktan sonra açıklanması ve kelimelerin anlamlarını, kullanıldıkları yerlere göre açıklamak. 4. Okunan parçalardan bazılarını ezberletmek (düz yazı da olsa). 5. Konuşmaları iki öğrenciye karşılıklı okutmak. 6. Öğrencilerin okuyamadıkları kelimelerin birinci hecelerini tekrar edip durmalarını önlemek. 7. Yukarı sınıflarda sessiz okumaya

alıştırmak. 8. Sözlük kullanmaya alıştırmak. 9. Okuma kitabındaki yazıları, sıra ile değil, ilgi ve fırsatlara göre okutmak.

Ezber ve inşat çalışmalarının erekleri: Bediî duygu kazandırmak, hafizayı kuvvetlendirmek, iyi ve ahlâkî düşünceler vermek” diye saptanmıştır. Şu ilkelere uyulması da öğütleniyordu: 1. Ezberletilecek manzumeler çocukların yaşantılarına ve duygularına uygun olmalı, yaşama zevki ve isteği uyandırmalı, kısa olmalı, çocuklarca kolay anlaşılmalı, ezberlenmesi kolay olmalı (yarım saatten çok çalışma gerektirmemeli). 2. Ezberletilmeden önce birkaç kere okutulmalı, parça parça değil bütün olarak ezberlemek öğütlenmeli. 3. Manzume okunurken sese, manzumenin düşünce ve duygusuna göre bir anlatım verilmeli, hareketler tabilikten ayrılmamalı. 4. Manzume ezberletmekte çoğa varılmamalı.”

Yazma (tahrir) için erekler: “Doğru, sade, güzel bir üslupla meramını anlatmak” idi. Bu çalışmalarda uyulması gereken ilkeler 7 madde olarak saptanmıştı: 1. Konunun bu yaştaki çocuğun psikolojisine ve yaşantısına uygun olarak seçilmesi. 2. Çocuğun kendi duyduğunu ve düşündüğünü, kendi kelimeleriyle anlatması. 3. Yazma çalışmalarının kısa cümle tertibiyle başlaması, sonra birkaç cümlelik kısa ödevlere geçilmesi. 4. Ödevlerin hazırlanmasında çocukların satır, sayfa ya da planla sınırlanmaması, özgür bırakılması. 5. Ödevlerin öğretilmeden düzeltilmesi; imlâ, düşünce, şive, dilbilgisi... yanlışlarının işaret edilmesi. Tekrarlanan ortak yanlışların bütün sınıfa açıklanması. 6. Son iki sınıfta makbuz, senet, dilekçe gibi yazma türlerinin öğretilmesi. 7. Düşünce ve duyguyu bir kâğıda temiz ve düzgün olarak yazma alışkanlığının kazandırılması....

İmlâ çalışmaları ise “istinsah” ile başlamaktadır. Birinci sınıfta, okunan yazı kopya ettirilmekte, sonra kısa parçaların diktesine geçilmektedir. Yöntem olarak şunlar sağlık verilmiştir: Bir yazı dikte ettirilmeden önce, bilinmeyen kelimeleri tahtaya yazılacak ve anlamları açıklanacak. Dikte edilen yazılar ya öğretilmeden düzeltilecek, ya da değiştirilerek öğrenciler birbirlerinin yazılarını düzeltereklerdi. İkinci durumda, dikte metni tahtaya tekrar yazılıyor ve öğrenciler ödevlerini, buna bakarak düzeltiyorlardı. Dikte çalışmalarının yazılması için birer imlâ defteri tutturuluyordu. İmlâ çalışmaları sırasında noktalama işaretleri de öğretiliyordu. Programda, Türkçe imlânın bugünkü karışık durumu hatırlatılarak, hiç olmazsa bir okuldaki öğretmenlerin, öğretim seviyesindeki kelimeler üzerinde anlaşıp bunların imlâsını ona göre öğretmenleri öğütleniyordu (bkz. s. 140)

Adı daha “kavait” olarak geçmekte bulunan dilbilgisi dersi, yalnız 4. ve 5. sınıflara konmuştu. Bu ders için, bilgilerin soyut olarak verilmemesi, örnekten kurala gidilmesi, kuralların “temrin”lerle kuvvetlendirilmesi, sarf ve nahvin birlikte öğretilmesi gibi doğru ilkeler öğütleniyordu. Ama bu, yine de sistemli bir dilbilgisi öğretimiydi. 3. sınıfta kural öğretilmeyecek, yalnız cümle, fiil, fail, isim, zamir tanıtılacaktı. 4. sınıfta cümlenin tanıtılmasından başlanıyor, kelime çeşitlerinden isim, sıfat, zamir, fiil öğretiliyor; 5. sınıfta da kalan bütün konular tamamlanıyordu.

1926 programı okuma, imlâ, tahrir, dilbilgisi adı altında yapılan çalışmaların bir bütünlüğe varmasını, hepsinin birden çocuğun anadilini geliştirmeğe hizmet etmesini bir ilke olarak hatırlatıyordu.

Kendinden önceki programlara da dayanmakla birlikte, onları birçok yönlerde geliştirmiş olan 1926 programı, anadili öğretimine bir temel oldu ve cumhuriyet yıllarında aşağıda açıklayacağımız yönlerde gelişip tamamlandı.

1928 yılında Türkçe, tarihinde en büyük değişikliklerinden birini yaşadı: Arap harfleri bırakılıp Türkçe’ye Latin harfleri uygulandı. Bu alfabe alınırken “Dil Heyeti” adıyla kurulan bir bilim kurulu, Latin alfabesinin bütün Batı dillerine uygulanışını göz önünde tutmuş ve Türk dilinin seslerini bilimsel yollarla incelemiş, Latin alfabesinde gerekli değişiklikleri yaparak Türkçe için bir alfabe meydana getirmişti. Bu alfabe, Türkçenin seslerini tam olarak karşıladığı gibi, Türkçe kelimeleri kolay yazmayı da sağlıyordu. 1928-29 ders yılında, hem haftalık çalışma günlerinin hem de ders yılının uzunca bir bölümü yeni alfabe ile okuyup yazma öğretilmeye harcandı. 2-5. sınıflarda 3-4 ay sonra okuyup yazma öğrenildi; başka derslerde meydana gelen öğretim kesintisinin eksikleri de, son aylarda karşılandı.

Yeni Türk alfabesiyle, Türkçe’de ilkokuma-yazma öğretiminin pek çok güçlükleri ortadan kalkmıştı. Fakat ilkokuma-yazmaya kelimedenden başlamak yöntemi, yeni Türk alfabesi kabul edildikten sonra yeniden tartışılmaya başladı. Buna karşı olanlar: “Kelime öğretmekten başlamak, harflerin başta, ortada ve sonda ayrı şekiller aldığı eski alfabeğe göre doğru bir yol olabilirdi; yeni alfabede ise bu şekiller bulunmadığı için, ilkokumayı harften öğretmeye (bireştirme) dönmek gerekir” diyorlardı. Bu nedenle, 1930 ilkokul programı ilkokuma-yazma yöntemi konusunda bir açıklama yapmamıştı. Ashında böyle düşünenler, ilkokuma öğretimine kelimedenden başlamanın, çocuktaki psikolojik özellikten ileri geldiğini düşünmüyorlardı. 1936 programında bu konu kesin sonuca bağlandı: çocuk psikolojisi tam bir temel ve çıkış noktası alınarak, ilkokuma-yazma öğretimine cümleden başlamak kesinlikle kabul edildi.

Yeni Türk alfabesiyle birlikte, ana dili öğretiminin en önemli bir yönü olan “yazı” sorunu da ortaya çıkmıştı. Yeni alfabenin büyük ve küçük harfleri vardı; okuma yazmaya hangisinden başlatılacaktı? El yazısı olarak nasıl bir şekil öğretilecekti?

İlkokuma yazmaya büyük ya da küçük harflerden başlatılması konusu, Batıda da henüz çözümlenmemiş bir sorundu. Bizde önceleri her ikisinin birlikte öğretilmesine başlandı. 1936 programı, düz çizgilerinin daha çok, eğri çizgilerinin daha geniş olmasından dolayı, çocuk eline daha kolay geleceği nedeniyle, büyük harflerden başlanmasının daha doğru olacağını kabul etti. Bu yıldan başlanarak, büyük harflerin, kıvrımları kaldırılmış bir şekliyle okuma-yazma öğretimine geçildi. 1962 yılında yapılan taslak programda, yine büyük ve küçük harflerin birlikte öğretildiği karma şekle dönüldü. 1968 programı da bu karar üzerinde kaldı.

El yazısına gelince, yeni alfabenin kabulü sırasında, memleketimizde öğretilen en yaygın yabancı dil olan Fransızcanın etkisiyle, Fransız üslubu el yazısı ortaya çıktı ve okullarımızda uygulanmaya başladı. Bu yazı inceli kalınlı, alt ve üst çıkıntıları gövdelerinden uzun, sağa oldukça yatık bir yazı şekliydi. İnce ve esnek uçlu kalemle yazılırdı. Yazının gövdesini ve alt-üst çıkıntı sınırlarını belli etmek için, dört çizgili defterler kullanılırdı. Bütün bu özellikleri bu yazıyı öğrenmekte ve yazmakta günlük çıkarıyordu. 1936 programı ile büyük harflerin şekillerine paralel olarak dik, yuvarlak, alt üst çıkıntıları gövdesi kadar, kurşun kalem ya da tablahı uçla yazılması sağlık verilen bir yazı şekli kabul edildi. Bu yazıda, harflerin kıvrık yanları da atılmıştı. İleride çocuğun kişiliğine göre şekil alacak olan bu kolay başlangıç yazısına “temel yazı” dendi. Bugün de bu şekiller uygulanmaktadır.

Yeni Türk alfabesi, Türkçenin imlâsını çok kolaylaştırmıştı. “Dil heyeti” tarafından 1928’de yayımlanan “İmlâ Lûgati” bu konuda bir kılavuz oldu ve imlâ karışıklığını önledi⁹. 1936’da da dilbilgisi öğretimi kaldırıldı (bkz. say. 150).

Anadili öğretimine, serbest okuma ve böylece çocukların edebiyatla ilgilenmesi, bu yolla eğitilmesi de girdi. 1948 ilkokul programı bu konuda geniş açıklamaya yer vermişti.

1962 yılı ilkokul programlarında yenilik yapılmak istendi ve bir program taslağı hazırlandı. Taslağın anadili bölümü temel olarak değişmediyse

⁹ İmlâ Lûgati, 1941 yılında Türk Dil Kurumunca “İmlâ Kılavuzu” adıyla ikinci olarak bastırıldı. Adı 1965 yılında “Yeni İmlâ Kılavuzu” oldu. 1970’te 5. Baskı, “Yeni Yazım Kılavuzu”.

de inşaat dersleri tekrar kondu. Dilbilgisi konuları da geleneksel sistemden kurtarılarak, görevsel bir duruma getirildi; programda kuramsal bilgiler ve bölümlenmeler yerine, doğru yazma ve cümle kurmaya yarayacak dilbilgisi konularına yer verildi.

Bu programın uygulanmasına yardımcı olmak üzere M. Eğitim Bakanlığınca her derse göre hazırlatılan kılavuzlar arasında Türkçe dersi için de bir kılavuz¹⁰ hazırlatıldı.

1968 programı, 1962'nin anadili bölümünde bir değişiklik yapmadı.

Orta Dereceli Okullarda

Cumhuriyetin ilânından önce ve sonra, Ankara hükümetince orta dereceli okulların programları üzerinde soruşturmalar yapılmış ve bazı programlar hazırlanmışsa da bunların uygulanmasına geçilmemiştir. 1924 tarihinde, Vasıf Çınar'ın Bakanlığı sırasında toplanan ikinci Heyet-i İlmiye, o zaman uygulanmakta olan programları gözden geçirdi ve yapılacak yeni programların ilkelerini saptadı. 1924 yılında, artık adları "lise" olan ortaöğretim kurumları için bir program yapıldı. Bunun ilkelerini açıklamak amacıyla, "Lise Müfredat programlarının Esbab-ı Mucibe Lâyihası" (1924) adlı bir de kitapçık yayımlandı. Bu kitapçığın en sonunda, M. Fuat (Köprülü), A. Canip (Yöntem) ve Süleyman Şevket tarafından hazırlanan "Türkçe" bölümünde, ortaokul, lise ve öğretmen okullarının anadili öğretimi ilkeleri açıklanıyordu: Kıraat, duygu ve düşünceyi, okuma zevkini geliştirecek, serbest okumaya yer verilecekti. Sarf ve nahiv "ihmal edilmemeli" deniyor, "Arapça ve Farsça kelimeleri anlamak ve kullanmak için gerek" olduğu da ekleniyordu. (Ortaokulların I., II. sınıflarında haftada 2'şer, öğretmen okullarında 3'er saat olarak okutulacaktı.) Yabancı kelimelerin anlaşılması için Türkçe dersinde kural öğretmek yanlışı, bu açıklamalarda da karşımıza çıkıyordu. İmlâ çalışmalarının gerekliliği işaret ediliyordu. Tahrir çalışmalarında "konuların hayatî gereksemeleri karşılanması" isteniyor, kişisel yaşantıların anlatılmasına önem vermek öğütleniyor, öğretmenin konu verebileceği de hatırlatılıyordu. Ayrıca "hususî, resmî tahrirat" örnekleri yazdırmak da isteniyordu. Okuma, tahrir, imlâ, sarf ve nahiv gibi ayrı ayrı adlar altında yapılan çalışmaların, ana dilini tamamlayacak yönler sayılması gerektiği bir ilke olarak kabul ediliyordu. 8. sınıfta (Orta III.) edebî değerlerin bilinçli bir şekilde tanıtılmasına başlanmalıydı. Türkçe derslerinde sanatçılar, bilginler tanıtılmalıydı. Okumaya dayalı olarak edebiyat bilgisi de verilmeli, bilgiler "istikra (tüme-

¹⁰ Beşir Gögüş, *İlkokullarda Türkçe Öğretimi Kılavuzu* M. Eğ.B. 1968. İstanbul.

varım)” yoluyla çıkarılmalıydı. “İcat, tertip, eda... üslubun nitelikleri...” üzerinde durulmalı, bu bilgilerden öğrencilerin tahrir çalışmalarında yararlanmaları sağlanmalıydı.

İkinci “devre”de ise, Gereğe göre IX. sınıfta edebiyatın “müspet ve maddî bilgileri (edebî bilgiler)” okunup bitirilmeli, öğrenciler sonraki sınıfta görecekleri edebiyat tarihine hazırlanmalıydılar. Derslerde edebî “disertasyon”lar, eleştirme çalışmaları yapılmalı ve yazılmalıydı. Avrupa edebiyatına ilgi uyandırmak gerekliydi. X. sınıfta Türk edebiyatının başlangıçtan onuncu yüzyıla kadar olan dönemi okutulacak; lehçeler, Fars edebiyatının etkileri görülecekti. Metin incelemeye önem verilecekti. XI. sınıfta bütün Divan ve Tanzimat edebiyatı okutulacaktı; bu sınıfın edebiyat koluna bir saat metin açıklaması çalışmaları konmuştu.

Lise II. dönemdeki Türk edebiyatı konularının, Cumhuriyetten öncekine göre çok farkı yoktu. Yöntem olarak, edebiyat öğretiminin metne dayatılması, konu olarak da Batı edebiyatını tanıtmak önemle belirtilmişti. Bu amaçla R. Nuri Güntekin’e “Fransız Edebiyatı Antolojisi (3 cilt)” çevirtildi. “Cihan Edebiyatından Numuneler” adı altında, Batı şaheserleri (bazıları özet olarak) nden 20-30 kadar¹¹ çevirtilip bastırıldı. Şu var ki bu yayımlar yeter değildi ve iyi dağıtılamamıştı. İstanbul’da bile güç bulunurdu. Bu nedenlerle, liselerde öğretim, eski edebiyatımız içinde kaldı.

1924 programı üç yıl uygulandı. 1927 yılı edebiyat programının değiştirilmesi gerekli bulundu. Bunun nedenleri, “Orta Mektep ve Lise Edebiyat Programlarına Zeyl” adlı bir açıklamada, özetle, şöyle bildiriliyordu: “Lise I. sınıfta, yalnız okumaya dayalı edebiyat bilgileri vardır; tahrir çalışmalarına yer verilmemiştir. 3 saat olan edebiyat dersinden 2’si edebî kıraata, 1’isi tahrire ayrılacaktır. V. sınıfta 1 saat edebiyat tarihi, 1 saat açıklamalı okuma, 1 saat de tahrir çalışmaları yapılacaktır. VI. sınıfta da aynı çalışmalara yer verilecektir.”

Başlıca üç değişiklik görülüyordu: 1. Yazma (kompozisyon) çalışmalarının saat ayrılarak belirlenmesi idi. Daha önceki programın IX. sınıf bölümünde disertasyon ve eleştiri çalışmaları yapılması istenmişse de, bunlar hem yeterli değildi, hem de seviyeden yüksekti. Liselerde yazma çalışmaları yapılmıyor ve gençlerde ana dilinin bu en önemli hüneri oluşamıyordu. 2. Okuma ayrı bir etkinlik olarak alınmıştı. Bu yolla da gençlerin Batı ve yeni Türk edebiyatıyla ilgilenmesi sağlanacaktı. 3. Bütün bu çalışmalar, edebiyat tarihi saatlerinden alınmış, edebiyat tarihi dersi azaltılmıştı.

¹¹ H. Âli Yücel, Türkiye’de Orta Öğretim, 1938, Ist.

Ne yazık ki bu program da gereği gibi uygulanamadı: Yazma çalışmaları, öğretmene yüklediği düzeltme yükü ve öğrenciye sevimsiz gelmesi yüzünden daima savsaklandı. Okuma için metin verecek kitaplar hazırlanamadı¹². Öğrencilerin ellerinde yalnız edebiyat tarihi kitapları bulunuyordu; gençlerimiz bunlara alınmış bulunan, yabancı kelimelerle dolu divan edebiyatı metinlerini sökmek için vakitlerini geçirip durdular.

1928'de yeni Türk harfleri kabul edilmişti. Orta öğretimin bütün sınıflarında bu alfabe öğrenilecekti; bu konuda "Maarif Vekâleti" değişik emirler verdi: Önce, yalnız Türkçe dersleri bu harflerle yapılsın dendi. Sonra değişen emre göre I, II. sınıflarda bütün dersler, öbür sınıflarda ise haftada 12 saat ders, yeni harflerle yapılacaktı. En sonunda bu emir de kaldırılarak, bütün derslerin yeni harflerle yapılması bildirildi. Ders kitaplarının bu harflerle basılmasına başlandı. Bakanlık, kitapçıların da kitap basmasına izin verdi. İlk basılan kitaplar ortaokullarda okuma, liselerde A. Canip Yöntem'in "Edebiyat" kitabı oldu. Yeni harflerle okuma alıştırmaları için Y. Kadri Karaosmanoğlu, R. Eşref Üneydın ve Falih Rıfkı Atay'ın daha çok kendi yazılarından hazırladıkları "Seçme Yazılar" da okutuldu. O yıl, kitabı basılmayan derslerde öğrencilere yeni harflerle not tutturuldu.

1928 yılı, orta dereceli okullarda dil öğretimi yönünden önemli bir olay daha görüldü: Arapça ve Farsça dersleri kaldırıldı. Bu dersler, Türkçede yaşayan Arapça ve Farsça kelimelerin anlamlarını ve kurallarını anlamak için değil, bu dillerin kendilerini öğretmek için okutuluyordu; çünkü eski kültürümüz bu iki dilin kelimeleriyle besleniyordu. Cumhuriyetle kesin olarak Batı kültürüne dönmüş olduğumuz için Arapça, Farsça yerine artık Batı dillerini öğretmemiz gerekti.

Yeni alfabesiyle Türkçe, kendini daha iyi bildirecek bir araç kazanmıştı. Bu olay dolayısıyla Türkçenin önemi de belirtilmiş, anadili sevgisi artırılmıştı. Bu etkiler altında 1929 yılı, Türkçe ve edebiyat programları yeniden gözden geçirilerek değiştirildi. Yeni programın başında M. Eğ. Bakanlığın Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığına sunulmuş bir rapor yer alıyordu. Talim ve Terbiye Kurulu üyesi (sonra başkanı) İ. Sungu, Genel Müfettiş A. Canip (Yöntem), H. Âli (Yücel) ve Dil Heyeti üyesi R. Nuri (Güntekin)in hazırladığı bu raporda, edebiyat programının değiştirilme gerekçesi olarak özetle, şöyle deniyordu: "Edebiyat öğretiminin amacı: 1. Ulusal ve uygar hayatın bütün

¹² Ali Canip Yöntem'in bu amaçla hazırladığı "Türk Edebiyatı Antolojisi" (1934) hem sonra basılmış, hem de daha önce anılan çeviriler gibi, yeteri kadar yayılanamamıştı.

yönlerine düşünce ve duygu ilgisi yaratmaktır. Bundan dolayı, ölmüş bir kültürün, ürünü, özellikle dil yönünden canlılığını yitirmiş, ilgi çekmeyecek kadar taşlaşmış olan Divan edebiyatına yeni programda daha az yer verilmiştir; fakat geçmişle düşünce ve duygu ilgimizi kesmemek için, eski edebiyatımız lise ikinci sınıfta, haftada 1 saate indirilmiştir. Batı edebiyatının dünya ölçüsünde değeri ve etkisi yönünden tanıtılması gerektir. Öğrencilere “hayatı duyurmak kadar, içlerinde yaşamak isteği uyanması gereken ülküsel hayatla da temas etmek” için edebî eserler okutmak zorunludur... Öğrencilerin faydalanmaları için antolojiler ve tarihsel bir sözlük hazırlanmalıdır.”

Ders saatleri ortaokullarda 6, 5, 4; liselerde 3, 3, fen 3, edebiyat 5 olarak değiştirilmişti. Ortaokullarda yine okuma, tahrir çalışmalarına ayrı saatler veriliyor, sarf ve nahiv ilk olarak “gramer” adıyla anılıyor ve I, II. sınıflarda 2’şer saatlik bir yer alıyordu. Lisede de her sınıfta okuma, tahrir gösteriliyor, edebiyat tarihi II. ve III. sınıfta 1’er saat okutuluyor, son sınıf edebiyat konusunda “edebî tetkikler”e 2 saatlik zaman ayrılıyordu.

Program, ortaokul bölümünde daha önceki programları tamamlayıcı yeni amaçlar ve çalışma alanları getiriyordu. Aşağıda özetle belirtmeye çalıştığımız bu yenilikler şunlardır: “Anadili çalışmalarında, 1. Kültürel amaç: Yeni ve daha yüksek zevk kaynakları vermek. 2. Meslek amacı: Seçeceği meslekte başarı sağlamasına yardım. 3. Ulusal, toplumsal, ahlâkî amaçlar.... Çalışma ilkeleri ise şunlardı: Anadili çalışmaları bilgi vermez, düşünme alışkanlığı verir. Bilim değil sanat olarak öğretilmeli (sanat yerine “hüner” dense daha açık olurdu), uygulamalı olmalı. Konuşma-yazma yetenekleri paralel geliştirilmeli. Anadiline bütün derslerde önem verilmeli....”

Okuma için gösterilen amaçlardan biri de, okuyarak başka insanların denemelerinden faydalanmaktı. Serbest olarak edebî eserler okutulmalı; iyi eser seçmek öğretilmeli. Okutulacak eserlerde düşünce, sanat üstünlüğü, ulusal, insanî, ahlâkî değer aranmalı, okutulacak eser seçerken gençlerin ilgisine saygı gösterilmeli.... Okuma derslerinin nasıl yapılacağı 19 madde ile açıklanıyor, özellikle sessiz okuma üzerinde duruluyordu. Öğrencileri sözlük kullanmaya alıştırmak ve yabancı kelimeler yerine Türkçelerini kullanma ülküsü yaratmak öğütleniyordu.

Edebiyat öğretiminde ise beş madde olarak anlatılan, gerçekten yerinde amaçlarda, özetle şöyle deniyordu: “Edebiyat öğretimi, hayal ve heyecan hayatını geliştirmeli.... Edebiyat, yaşamın ilham ve yorumudur; insan ruhunun ilerleme ve gelişmesini gösterir. Öğrenci edebî eserler okusun ki kendi yaşamasının anlatılmış olduğunu görsün, kendini anlansın; büyük insanlara

hayranlık duysun; içinde ülküler doğsun. Düşünce yönünden gelişsin, iyi düşünüp iyi duymaya alışsın....”

Okutulacak edebî eserleri seçerken uyulacak ilkeler ise, “eserin gençlerde ilgi uyandırması, düşünce ve sanat değeri taşıması, telkin edici olması, eserlerin tür ve yazarlar yönünden değişiklik göstermesi” dir. Öğrencilerin, okudukları edebî eserler üzerinde disertasyon (mütalâaname) ve kontrandü (icmal) yazmaları da istenmiştir.

Program, ortaokul ve lisede anadili öğretimini bir tüm saymış, “Türkçe” ve “edebiyat” diye ayırmanın doğru olmadığını belirtmiştir. “Orta birinci sınıftan lise son sınıfa kadar anadili dersi, güzel eserlerin Türkçesini tanıtır” demiştir.

Programın öğütleri, edebiyat antolojilerinin hazırlanmasında olduğu kadar, serbest okuma etkinlikleri için de faydalıydı. O tarihlerde ne yazık ki bu ilkelere göre ne antolojiler hazırlanabildi, ne de, okul kitaplıklarının yeterliliği yüzünden, serbest okuma çalışmaları yapılabilirdi.

Programın uygulanmasında ve genellikle edebiyat öğretiminde yöntem birliği sağlamak amacıyla, 1931 yılı Ankara’da, Musiki Muallim Mektebinde bir “Edebiyat Muallimleri Konresi” de yapıldı.

1932 yılında Birinci Türk Dil Kurultayı toplandı. Kurultayın çalışması ve kararları sonucu olarak Türkçemizi, kendi özelliklerini, zenginliklerini araştırıp meydana çıkarmak, kendi kök ve ekleriyle geliştirip çağdaş uygarlık kavramlarını anlatabilecek bir dil durumuna getirmek, yabancı kural ve kelimelerden arıtmak ulusal bir ülkü olarak benimsendi. Bu ülkü okullardaki öğretimde daha çok Türkçeleşmek, anadiline saygı göstermek ve Türkçe öğretimini daha ciddi tutmak yönlerinden etki gösterdi. Türk dilini sürekli olarak incelemek üzere, sonra adı “Türk Dil Kurumu” diye değişmiş olan Dil Encümeni kuruldu. Bir taraftan da Dil Encümeni ve M. Eğitim Bakanlığının iş birliği ile okullarda okutulan bütün dersler için Türkçe terimler yapılmaya başlandı.

Yine bu yıl, Millî Eğitim Bakanlığı, anadili öğretimini ders dışı çalışmalarla destekleyip kuvvetlendirmek üzere yönergeler gönderdi. Öğretmenler kurulunun uygulanma tedbirleri düşüneceği konular arasında “Bedii zevk uyandırmak, sınıf kitaplıkları, okul kitaplığı kurmak ve öğrencilerde okuma hevesi uyandırmak, müsamereler, temsiller düzenlemek...” maddeleri de yer alıyordu.

Türkçe'nin asıl kuralları, incelemelerle meydana çıkarılıncaya kadar dilbilgisinin öğretimden kaldırılması, 1935 yılı Atatürk tarafından emredildi. Bu emir 1936 yılından başlayarak uygulandı.

1935 yılı bazı derslerin öğretimi için kılavuzlar hazırlandı. Anadili öğretiminin en önemli sorunu gene edebiyat olarak ortada duruyordu. Bakanlık, biri Hasan-Âli Yücel, öbürü Falih Rıfki Atay başkanlığında iki kurul toplayarak edebiyat programlarını ve kitaplarını inceledi. F. Rıfki Atay başkanlığındaki kurul: "1. Türk kültür tarihini anlatacak ve Batı kültür tarihini tanıttak bir edebiyat tarihi, 2. Yeni edebiyatın Batı edebiyat kültürü içinde daha tam ve iyi gelişmesine yarınacak bir edebiyat kitabı..." yazılmasını öneriyordu. Kurulun aşağıya özetle aktardığımız şu düşünce ve önerileri de vardı:

"Arapça, Farsça dersleri kaldırıldıktan sonra eski metinleri anlamak güçleşmiştir; edebiyatımızın ve kültürümüzün geçtiği yolu tanıtmak için eski edebiyattan bazı metinler okutmak zorunluğu da var. Bundan dolayı, eski edebiyattan, önce bir seçme yapmak, sonra bunları bugünkü dile çevirmek için bir yarışma açmak..."

Her iki kurul, şimdilik eldeki kitapları¹³ şöyle okutmak gerek diye birer konu dizini yapmışlardı: Aruz tanıtılacak, ama kalıplar okutulmayacak. Teşbih, istiareden başka anlam sanatları gösterilmeyecek. Divan edebiyatı, genel nitelikleriyle tanıtılacak; birinci derece kişilerinden, dili sade metinler seçilerek okutulacak; anlam açıklanacak, öğrenciler kullanılmayan yabancı kelimelerle, tamlamalardan sorumlu tutulmayacaktı.

1936'da, daha önce hazırlandığı bildirilen Türkçe terimlerin fen konularıyla ilgili olanları bitirildi, bunlar 1937-38 ders yılında ders kitaplarına girildi. Bu olay, öğretimin pek önemli bir yönüyle Türkçeleşmesi demekti.

1938 yılı Hasan Âli Yücel Millî Eğitim Bakanı olduktan sonra anadili öğretiminin sorunlarını çözümlenmek üzere hızlı bir çalışma başladı:

1939 yılında ortaokul ve lise yönetmenliklerine, sınıf geçmede Türkçe ve edebiyatın iki ders değerinde sayılması için maddeler kondu¹⁴. Anadili

¹³ Okutulan kitaplar: Edebiyat (A.C. Yöntem), Güzel Yazılar IV (S. Şevket) Edebiyat Tarihi Dersleri, Lise II (A.S. Levend), Edebiyat Tarihi Dersleri (S.N. Ergun), Edebi Yeniliğimiz (I.H. Sevük).

¹⁴ 1949 yılı, liselerin değişen programıyla kompozisyon dersine ayrı bir not verileceği için, edebiyat iki ders sayılmaktan çıktı. Şimdi uygulanan 1968 tarihli yönetmeliğe göre, bütün orta dereceli okullarda ana dili dersleri sınıf ortalaması ile geçilen derslerden değildir. Anadili dersinden alınan notun en aşağı 5 olması gerekir.

sınavları, öğrencilerin bilgi ve hünerlerini tam olarak ölçecek, çok yönlü takım sorularla yapılmaya başlandı.

1939-40 ders yılı, Ankara'da, Bakanın başkanlığında Türkçe-edebiyat öğretmenleriyle çeşitli konularda toplantılar yapıldı. Bunlardan birinin ürünü olarak kompozisyon ödevlerinin nasıl düzeltileceği üzerinde bir genelge hazırlandı. (Teb. Der. Sayı: 53. 1940) genelgenin düzeltme ilkesi, öğrencileri etkin tutmak için, yanlışların yalnız adlarını vermektir.

1940'da M. Eğitim Bakanlığı, Prof. Dr. Tahsin Banguoğlu'na "Ana Hatları ile Türk Grameri" isimli bir dilbilgisi kitabı yazdırdı. Bu kitap, bir soruşturma (anket) niteliğindeydi. Dil bilginlerine, Türkçe ve edebiyat öğretmenlerine gönderildi. Hem incelenip, hem de okutularak eksik ve yanlışları bildirilecekti. Böylece, dilbilgisi okul programlarına yeniden girilmiş oluyordu. 1941 yılı Ankara'da bir "Gramer kongresi" toplanarak uygulama ve inceleme sonuçları değerlendirildi. Bu kongrenin kararları, okul kitaplarına temel oldu. 1942 yılında N. Halil Onan'a, ortaokulların I. sınıfları için "Dilbilgisi I" isimli bir kitap yazdırıldı. Liselere ise dilbilgisi, bu okulların dört yıla çıkarıldığı 1949 yılı, I, II. sınıflara, haftada 1'er saat olarak kondu.

1943 yılı ortaokullar için hazırlanacak okuma kitapları için bir yarışma açıldı. Yazılacak kitaplarda metinlerin düşünce ve duygu yönünden başka, kompozisyon, dil ve dilbilgisi yönlerinden de incelenmesi isteniyordu. Bu koşullara göre hazırlanan "Türkçe" kitapları¹⁵, öğrencilere 1945 yılı verildi. Liselerin bütün sınıfları için de bir kurul tarafından Türkçe IV, V, VI adıyla, bir dizi hazırlanmıştı. Bu kitaplarda temel olarak metin alınmıştı. Metin, ortaokul Türkçe kitaplarındaki gibi çeşitli yönlerden inceleniyor, edebiyat ve edebiyat tarihi bilgileri metinlere dayanılarak veriliyor ve bu yönden metinlerin değerleri de belirtiliyordu. Kitaplara Batı edebiyatından metinler de alınarak Meşrutiyetten beri bir türlü gerçekleştirilmeyen bir istek yerine getirilmiş oluyordu. Fakat liselerin Türkçe kitapları, bazı değerlerin önemsenmediği ileri sürülerek tepkiyle karşılandı. Bunların yerine aynı yöntemle, Süleyman Şevket'e "Güzel Yazılar IV, V, VI" isimli ders kitapları hazırlatıldı.

Bu arada, Türk Dil Kurumunun hazırladığı "Türkçe Sözlük"te 1944 yılı bitmişti. Orta dereceli okullar için Bakanlıkça başvurma kitabı olarak kabul edilen bu eser, anadili öğretiminde pek büyük bir boşluğu doldurdu.

¹⁵ Türkçe I, II, III (Beşir Göğüş-Kemal Demiray), Ank. 1945, 1946.

Batı ve Doğu klasik eserlerinin çevrilmesi de, serbest okuma ve bu edebiyatları tanıma olanaklarını genişletti.

1949 yılında ortaokullar ve dört yıla çıkarılan liseler için yeni birer program yapıldı. Bunlar Millî Eğitim Şurasından da geçerek onaylandı. Bu yıl kabul edilmiş olan ortaokul programı, ana dili öğretiminin ders içi ve ders dışı etkinlikleriyle bütün yönlerini kapsamı ve öğretmenlere yardımcı olmak amacıyla açıkladığı yöntemlerinde beliren görüşler bakımlarından çağdaş bir düzey gösterir. "Türk dil devrimimizi gerçekleştirme"yi de, Türkçe derslerinin amaçları arasına almıştır. Gözden geçirilerek 1962'de yeniden basılmış olan bu program, şimdi uygulanmaktadır.

1949 yılında liseler için yapılmış programa gelince, ana dili dersinin adı, gereksiz yere değiştirilerek "Türk dili ve edebiyatı" olmuştur. I. sınıfta 5, II. ve III. sınıflarda 4'er, IV. sınıf fen kolunda 2, edebiyat kolunda 6 saattir. Daha önce de bildirildiği gibi, dilbilgisi dersleri eklenmişti. Bütün sınıflarda önemli bir yer alması isteğiyle kompozisyon konmuş ve uygulanacak konularla etkinlikler, ayrıntılarıyla gösterilmişti. Son sınıflarda edebiyat incelemeleri bu çalışmalara konu olacaktı. Batı edebiyatı, programa Homeros'tan başlayarak yazar isimleriyle giriyordu. Son sınıf edebiyat kolunda, ayrıca 2 saat Batı edebiyatı gösterilecekti. Türk edebiyatından da, her sınıfta eserleri okunacak yazarlar ayrı ayrı belirtiliyordu. İlke, geçmiş Türk edebiyatını yeteri kadar tanıtmak ve gençleri yeni çağ edebiyatları değerleri içinde yetiştirmektir. Bu programa göre ders kitapları yazıldı.

1954'te liseler tekrar üç sınıfa indirildi ise de, programlar ilke ve kapsam yönünden çok değişmedi. Fen ve edebiyat kolları, liselerin ikinci sınıfından ayrılmaya başladı. Şimdi de uygulanmakta olan bu programa 1957 yılında son şekli verilmiştir.

Memleketimizde kuramsal bilgilerin program ve yöntemlerinde ilk değişiklikler, genel öğretim kurumları olan ortaokul ve liselerde yapıldı. Meslek okullarına uygulanmıştır. Bu, anadili derslerinde de böyle olagelmıştır. Ortaokula dayalı sanat ve meslek okullarında, daha çok 1908'den sonraki millî edebiyat üzerinde kurulur, Divan edebiyatı üzerinde genel bir bilgi edinilmesi için, iki saatlik bir konferans verilir.

* *

İncelemelerimizden çıkan sonuca göre anadili öğretimi, bazı yönleriyle Batı memleketlerindeki de paralel olarak, şöyle bir gelişme göstermiştir:

1. Anadilinin toplumda önemi belirmiş, okul programlarına konmuştur.
2. Anadilinin süs olmasından, anlaşma aracı olarak öğretilmesine; kural

öğreticiliğinden, görevsellğe, maharet kazandırmaya; gelenekçilikten, bilimselliğe; mihanikilikten, bilinçli etkenliğe; ezbercilikten ve klişecilikten, gözlem yapmaya ve düşünmeye; dildeki yabancı kelime ve kurallar yerine, Türkçenin kendisini amaç almaya; anadili öğretimi yoluyla düşünce, duygu ve kişilik gelişimine;

3. Anadilinin edebiyatı öğretilirken eskiden yeniye; ulusal değerlerle birlikte evrensel değerlere; klişe hükümler ezberletilmesinden metin incelemeye, eleştiriciliğe, anlamın ve sanatın kavranmasına; edebiyatın etkisinden eğitim aracı olarak faydalanmaya;

4. Serbest okumaya geniş ölçüde yer verilmesine; bunda büyüklere göre olandan çocuğa ve gence göre olana; çocukların ve gençlerin ilgisine saygı göstermeye; öğreticiden eğlendiriciye; edebiyatın dolaylı yaşantı yoluyla bir eğitim aracı olmasına

Doğru gidilmiştir.

Bu gidiş bugün bitmemiştir.

BEŞİR GÖÇÜŞ

KAYNAKLAR

- Antel, Sadrettin Celâl, *Tanzimat Maarifi*, Tanzimat I. M. Eğ. B. Ist. 1940
- Ayas, Nevzat, *Türkiye Cumhuriyeti Millî Eğitimi* (Kuruluşlar ve Tarihçeleri) Ank. 1948.
- Baymur, Fuat, *İlkokuma ve Yazma Öğretimi*, Ist. 1962 (4. basılış)
- Berker, Aziz, *Türkiye'de İlköğretim I. 1339-1908*. Ank. 1945
- Dar'ül Muallimin-i İptidaiye Programı*, Ist. 1329
- Dr. Rüştü, *Nuhbet'ül-Estfal*, 1857.
- Ergin, Osman, *Türkiye Maarif Tarihi* (5 cilt) Ist. 1939-48.
- Elifba Raporu*, Dil Heyeti. 1928.
- Galatasaray Lisesi Müfredat Programı*, Ist. 1340.
- İlkmekteplerin Müfredat Programı*, Ist. 1927
- İlkokul Programı*, Ist. 1957
- İlkokul Programı*, Ist. 1968
- İlkokul Program Taslağı*, Ank. 1962

- İmam ve Hatip Okulları Müfredat Programı*, İst. 1340
- İslâm Ansiklopedisi* (Mektep, Mescit maddeleri)
- Kansu, Nafi Atuf, *Türkiye Maarif Tarihi Hakkında Bir Deneme*, 1-2 cilt, İst. 1330-32.
- Levend, Agâh Sırrı, *Türk Dilinde Gelişme ve Sadeleşme Evreleri*. Ank. 1960 (2. baskı)
- Lise Müfredat Programları Esbab-ı Mücibe Lâyihası*, İst. 1340
- Lise Edebiyat Programı Kılavuzu*, İst. 1935.
- Lise Programı*, Ank. 1938
- Lise Müfredat Programı*, Ank. 1952
- ” ” ” Ank. 1957
- Maarif-i Umumiye Nizamnamesi*, İst. 1869
- Mahmut Cevat, *Maarif-i Umumiye Nezareti Tarihçe-i Teşkilât ve İcraatı*, İst. 1338.
- Mekâtib-i İdadiye Ders Programı*, İst. 1327.
- Mekâtib-i İpüdaide Tedris olunan Ulum ve Fünunun Müfredat Programı*, (1925-26 ders senesi için Meclis-i Maarifçe kabul olunan) İst. 1327
- Mekâtib-i İptidaiye Ders Müfredatı*, İst. 1330.
- ” ” ” ” İst. 1332.
- Mekâtib-i Sultaniye Ders Programı*, İst. 1327.
- ” ” ” ” İst. 1338
- Orta Mektep ve Liseler Türkçe Müfredat Programı*, İst. 1929.
- Ortaokul Programı*, İst. 1948.
- Pakalın, M. Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, (Mektep maddeleri) İst.
- Selim Sabit, *Rehnüma-yı Muallimin*, İst. 1871.
- Tanpınar, Ahmet Hamdi, *XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, I. cilt. İst. 1956.
- Tonguç, İsmail Hakkı, *Öğretmen Ansiklopedisi ve Pedagoji Sözlüğü*, (Alfabe, Alfabe öğretimi, Türkçe öğretimi) İst. 1952,
- Türk Ansiklopedisi*, (Alfabe, Alfabe öğretimi maddeleri)
- Unat, Faik Reşit, *Türkiyede Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihî Bir Bakış*, Ank. 1964.
- Yaltkaya, M. Şerafettin, *Tanzimattan Evvel ve Sonra Medreseler*, Tanzimat I. İst. 1940.
- Yücel, Hasan-Âli, *Türkiye’de Ortaöğretim*, İst. 1938.